

Illik Péter: Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről.

L'Harmattan, Budapest, 2011. 157 oldal.

Illik Péter 2011-ben megjelent kötete harag és részrehajlás nélkül mutatja be azokat a különböző szellemi konstrukciókat, amelyek a magyar történettudomány által a kora újkorról eddig feltárt adatokat és forrásokat eltérő szempontok szerint értelmezik. A mű mind tartalmilag, mind formailag meglepő megoldásokkal él: a szakkönyvektől és tanulmányoktól kezdve az akadémiai doktori disszertációkon keresztül az ismeretterjesztő cikkekig, valamint az internetes forrásokig és kommentekig ível a felölelt vitairodalom darabjainak bemutatása, amelyek legfőbb érvei pontokba szedve, számozott sorrendben emelkednek ki a főszövegből. Mindezek háttere azonban már a bevezető során világossá válik, hiszen a szerző bevallott célja és módszere szerint a „vitázó felek álláspontját a viták tartalmára, érvelésére, mondandójára koncentrálni” (14) igyekszik bemutatni, és nem a szembenállók motívációit, érdekeltségeit vagy hátterét kutatja szűken véve polemizáló céllal született műveik alapján. A kötet ezenkívül nemcsak a viták főbb pontjainak, hanem a történettudományban elterjedt, elfogadott elméletek középiskolai oktatásba való beépülésének vizsgálatát is elvégzi. Mivel a történészviták részletei a szélesebb közönség számára nem ismertek, a szerző a célkitűzése értelmében ezek bemutatására törekszik.

Ezen ismertetés kerete csak a legfontosabbakat engedi kiemelni a műben tárgyalt szerteágazó érvrendszerek füzéréből, de így is rekonstruálható

a szerző által pontról pontra, részletesen, többszörös visszautalásokkal bemutatott történelmi ív. A kötet a 16–17. századdal kapcsolatos átfogóbb kérdésekkel nyit, majd felépítése szerint mintegy Mohácstól Mohácsig vezeti az olvasót a fejezetek során. A szerző a magyar nemzet és nemzet-tudat kérdésével foglalkozó gondolatmenetek sorában először az általánosabb szintű, a *Történelmi Szemlében* 1959–1963 között zajló ún. Molnár Erik-vita, majd pedig a *Századok*-viták koraújkor-történeti vonatkozásait vizsgálja. A *Történelmi Szemle* 1963-as cikkei a haza és a nemzet fogalmának meghatározását tűzték ki célul, azonban a szembenálló értékítéletek képviselőinek nem sikerült konszenzusra jutniuk. Az, hogy a haza és a nemzet fogalmának nemesi osztálytartalma miatt – így a helyett – vajon a vallási ideológia szolgáltatta-e a végvári harcok szellemi gyökerét (Benda Kálmán); vagy hogy a hajdúk voltak-e az a közvetítő közeg, amelynek hatására a parasztság összekapcsolta saját védelmét a nemzeti, németellenes ideológiával (Makkai László); illetve hogy egyáltalán ki számított a magyar nemzet tagjának a kora újkorban: az osztályharcos terminológia lefejtése után is végleges válasz nélküli, nyílt kérdés maradt. A Molnár Erik-vita nemzet-tudattal kapcsolatos problémaköre tehát „napjainkig hat”, és „ciklikusan visszatérve okoz vitákat” (17). A *Századok* 1954. évi 4. számában leközölt, a *Magyarország Története* sorozat első

kötetével kapcsolatos kritikai észrevételekről a szerző szintén azt állapítja meg, hogy a mai történetírásban előkerülve „folytonos értékelési viták tárgyai” (32). A fenti problémakör lezáratlansága visszaköszön a részkérdések vizsgálatában is. Bár a magyar nemzet számára sorsfordító mohácsi ütközetről, valamint annak következményeiről született népszerű és provokatív Nemeskürty István-műről sajnos nem esik részletesebben szó, a hatására kibontakozó, szerteágazó történészvita újabb és újabb rétegeit a harmadik fejezet részletesen tárgyalja. A kérdés így nem pusztán az, hogy a mohácsi csata előtt vagy után, és a magyar nemesség széthúzásából kifolyólag dőlt-e el véglegesen hazánk sorsa, hanem szembekerülnek egymással az oszmán terjeszkedési stratégiák különböző értelmezései: az *actio radius* és a „szülejmáni ajánlat” (Perjés Géza) a „szakaszos hódítás” elméletével (Szakály Ferenc). A vita legújabb, posztmodernbe hajló ága pedig már a történelmi megismerés elméleti és módszertani lehetőségeit feszegeti a csata leírásával kapcsolatban (Gyáni Gábor), amellyel szemben felmerül a helyes forráskritika mint alapeszköz elengedhetetlen használata (R. Várkonyi Ágnes).

A Mohács-problematikához hasonlóan nem kerülhető el, hogy recepcióesztétikai és fogalmi síkra terelődjön a Bocskai István mozgalmanak vonulatát különböző szemszögből felkelésként, polgárháborúként, illetve szabadságharcként értékelő „legújabb” (67) történészvita is. Az előző kérdéskörhöz hasonlóan e vita korábbi fejezetei szintén csak utalásszerűen

vannak jelen. Bocskai sokféle célú és motivációjú megmozdulását érdeme-sebb felkelésnek, esetleg polgárháborúnak vagy rendi belháborúnak nevezni, különös tekintettel a köztudatban és az oktatásban jelen lévő, a fejedelem tevékenységét illető toposzokra és hiányosságokra – hangzik az utóbbi évek legerősebb érvelése (Pálffy Géza). Az ezzel szemben kifejtett vélemény felhívja a figyelmet arra, hogy Bocskai mozgalmanak szabadságharcként való minősítését nem lehet kétségbe vonni csak azért, mert nem a teljes függetlenségre törekedett; továbbá hangsúlyozza a megmozdulás eredményeit is (Óze Sándor). Ez utóbbi gondolatmenet alapján a szerző végső soron a szabadságharc fogalmának (újra)definiálását emeli ki kulcsmomentumként, amelynek révén azonban megkérdőjelezhető a későbbi korok ekként meghatározott eseménysorozatainak (a Rákóczi- és az 1848–1849-es „szabadságharcnak”) az eddigi értékelése.

Mindez együtt abba a nagyobb léptékű, évszázados vitába illeszkedik, amely a magyarországi Habsburg-uralom, illetve az ellene vezetett mozgalmak megítéléséről, a magyarság sorsának szempontjából nézve káros vagy hasznos voltáról szól. A 17. századra vonatkoztatva így Bethlen Gábor Habsburg-ellenes küzdelmeiről, valamint az Erdélyi Fejedelemség történeti szerepéről kialakult ellentétes véleményeket tárgyalja a következő fejezet. Ebben a kérdésben korszakhatárt jelent a 19. századi polgári történetírás Bethlent idealizáló képével leszámolni kívánó Szekfű Gyula-monográfia. A szekfűi véleményt inkább elfogadó (Nagy László), vagy az azt elutasító

(Makkai László) állásfoglalások recepciótörténeti rétege mellett az 1980-as évek értékelései képeznek még külön egységet a fejedelemhez kapcsolódó akkori évfordulók miatt. Az Erdélyi Fejedelemség történeti szerepének megítélésekor érdekes visszacsatolások figyelhetők meg: egyrészt a Mohács-vitára utal az Erdély és a Magyar Királyság kezdeti viszonyait Nagy Szülejmán koncepciójára alapozó elmélet (Perjés Géza); másrészt Bocskai mozgalmának újabb, negatív megítélését idézi a szekfűi hagyomány jelenkori felélesztése Bethlen és az erdélyi államalakulat Habsburg-ellenes, a magyarság történeti fejlődése szempontjából károsnak tartott pozíciójával kapcsolatban (Pálffy Géza és Őze Sándor vitája). A korszak vizsgálatát ebben a szellemen végül Thököly Imre megítélésének kérdése zárja. A kuruc fejedelem hibás taktikai lépése, sőt, bűnrészessége is felmerül abban, hogy Magyarországot a „kereszténység ellenségeként” könyvelték el a 17. század végére, illetve hogy az Oszmán Birodalom fel tudta őt használni „Orta Madzsar”-koncepciójának megvalósításához (Varga J. János). A szereplők tudatossága azonban megkérdőjelezhető: az oszmán racionalitás megléte, foka és formája régóta vita tárgya, ahogy a Bécs felszabadítása után Magyarország viszfelfoglalására indított hadművelet is eredhetett önvédelmi reakcióból (R. Várkonyi Ágnes).

A vizsgált másfél évszázad bármely kérdéséről legyen is szó, a probléma gyökeréig kell visszanyúlni. A három részre szakadt Magyarország történelmi szereplőinek tetteit és motivációit mindvégig a mohácsi csata követ-

keztében kialakult helyzet, vagyis a „Habsburg–magyar–török politikai hááromszög” (140) korlátozott lehetőségei határozták meg. A kör tehát bezárul, összegzésként pedig marad a költőinek tűnő kérdés: tényleg minden út Mohácshoz vezet? Válasz helyett a szerző azonban rámutat, hogy a történész számára valóban nehéz a döntés, mennyiben lehet merev struktúrákról vagy determinizmusról, esetleg éppen ellenkezőleg: egyéni felelősségről, az alapján pedig erkölcsi ítélethozatalról beszélni egy-egy sorsfordító esemény értékelése kapcsán. Mindez különösen érdekesen csapódik le a középiskolai oktatásban, ahol a történelemtanár közvetve hasonló problémákkal szembesülhet. A kora újkort illető történészviták hatásait vizsgáló kötetrészek a fentiekkel kapcsolatban azonban meglepő eredményt mutatnak, illetve egyfajta vágyott értéksemlegességet tükröznek: a tankönyvek írói ugyanis a közoktatási követelményeknek megfelelően „tartózkodnak az értékelő típusú véleménynyilvánítástól” (63). Ugyanez nem mondható el az internet világról, ahol az egyes ismeretterjesztő írásokra reagáló kommentek hevessége túlszárnyalja a történészvitákét.

A különböző gondolatmeneteket és azok elterjedését, fórumait egybevetve azonban a kötet legfontosabb erénye talán az, hogy a történészviták elfogulatlan bemutatása közben felhívja a figyelmet a magyar történet-tudomány egyik legfőbb jellemzőjére, amely a hagyományos kuruc–labanc dichotómiában rejlik. A kötet felépítése alapján úgy tűnik, hogy ebből a jól bejáratott nézőpontból egyelőre csak pillanatnyi kitekintést jelenthet

az Ausztriai Ház két ága egyetemes történetben elfoglalt helyének új megvilágításba helyezése (Monostori Tibor), illetve magának a szerzőnek a szakterülete, az utolsó fejezetben tárgyalt életmódtörténet, amely a török kártételek historiográfiája kapcsán merül fel. Ez utóbbi, az indokoltán kicsit részletesebb kitekintéssel a mű kerek szerkezete megtörni látszik, a már megtett kitérőből pedig kimaradnak a politikatörténeti vizsgálódásokon kívül álló egyéb irányzatok

(például a társadalom- vagy a város-történet). Összességében azonban elmondható, hogy a szerzőnek sikerül teljesítenie kitűzött célját: tömören, közérthetően, és mindenek felett kiegyensúlyozottan foglalja össze az egymással vitatkozó álláspontokat, amelyek óhatatlanul továbbgondolásra készítetik az olvasót, sőt, akár további vitákra is ösztönözhetnek.

Hámori Nagy Zsuzsanna